

Mišo Jezernik

MARGINALIJE K INSTRUMENTARIJU PREUČEVANJA KVALITETE ŽIVLJENJA

I.

Polemično se spoprijeti z esejem Zinke Vente-Kolarič: Kritika obstoječih vsebinskih oziroma teoretičnih opredelitev kvalitete življenja in poskus njihove sociološke dopolnitve, ki je objavljen v pričujoči številki Družboslovnih razprav, bi pravzaprav pomenilo polemizirati s pogledi in stališči A. Touraina in R. Bahorja, z radikalnima analitikoma poznoindustrijske civilne družbe na eni in realsocialistične ali totalitarne na drugi strani; s »kritičnima teoretikoma« ali socialnima filozofoma skratka, na katera se je avtorica skoraj izključno naslonila v pouvodnem delu svojega spisa. Povedano pa seveda in hkrati pomeni, da je bilo hudo naporno — če se mi je sploh posrečilo — odkriti, kaj je v eseju originalnega, kaj je dejansko plod njenega razmišljanja in kaj samo povzetek tujih misli, bodisi validnih tez bodisi hipotetičnih spekulacij. Ker se mi zdi polemika, zlasti s Tourainom, ki je po mojem za nameček še preobremenjen s »staronovolevičarsko« retoriko šestdesetih let, neproduktivna in me torej prav malo zanima, bom poskušal iz eseja izluščiti le tisto, za kar sodim, da je za empirično sociološko preučevanje »kvalitete življenja« relevantno. Potemtakem se bom izognil tudi izpostavitvi terminološko vprašljivih in, še posebej, jezikovno nerodnih formulacij, ki jih je v tekstu precej. Tega mi ne dopuščata niti prostor niti čas, ki sta mi na voljo.

Pomudimo se najprej in na kratko pri uvodu, v katerem Kolaričeva emfatično poudarja, da je »... opazno slabšanje nekaterih vidikov življenjskih pogojev v ekonomsko razvitih družbah (na drugi strani) prav tako ‚streznilo‘ neoevolucionistično naravnano sociologijo...« Posledica, nadaljuje, so bile zahteve po dopolnitvi procesa preučevanja družbenega razvoja z naslednjimi elementi: predvidevanje, ocenjevanje in oblikovanje »alternativnih modelov«. Kar zadeva slednje, zahteva ni nova, saj so se sociologi, ki se ukvarjajo z aplikativno sociologijo, že davno pred tem zavedali, da je formulacija variantnih rešitev edini korektni profesionalni pristop k analizi izhodov iz dane problematike. Odločitev, za katero varianto se odločiti, pa je bila in je še zmeraj v rokah naročnika analize in ne analitika. Podobno velja za evaluacijo predvidenih posledic — tudi to že sodi v trizime — kjer je možno izhajati tako z zornega kota tega, ki nosi posledice intervencije na svojih ramenih, kot tistega, ki intervencije sproža, denimo politike. V prvem primeru je poudarjen internalizirani vrednostni sistem, v drugem pa kajpak institucionalizirana ideologija, kar ni nujno identično. Pri anticipaciji pa ne gre toliko za posledice, ki jih je mogoče predvidevati prek ekstrapolacije obstoječih

trendov, kot vemo, temveč veliko bolj za »predvidevanje nepredvidljivega«, kar je dosti bolj pomembna in predvsem zahtevna naloga. V mislih imam stranske učinke (side-effects) ali nusprodukte, na katere ni nihče niti pomislil, ko je bila ta ali oni intervencija uveljavljena. Za ilustracijo naj zadostuje primer »zelene revolucije«, ki je bila z navdušenjem sprejeta in opevana vse dotlej, dokler se niso pokazale popolnoma nepričakovane posledice: poglobljena socialna diferenciacija. Premožni kmetje so postali premožnejši, medtem ko se reveži niso izvlekli iz svoje revščine, se pravi, nepredvideni stranski učinki so v zadnji konsekvenci izničili sicer na tradicionalen način korektno predvidene dobrohotne cilje: amelioracijo gospodarskega stanja v poljedelskih območjih tretjega sveta. Ustrezno metodologijo za »predvidevanje nepredvidljivega«, ki nam lahko pomaga iz zadrege, so nakazala futurološka raziskovanja Hudsonovega inštituta v New Yorku.

Ta del svojega razmišljanja sklene Kolaričeva z ugotovitvijo, ki izzveni kot pravcati caveat: »... iz povedanega je razvidno, da interes družbenih znanosti — predvsem ekonomije in sociologije — za preučevanje življenjskih pogojev ljudi ni 'padel z neba', nastal je znotraj 'treznjenja' družboslovja in zaverovanosti v vsesplošni, zmagoslavni pohod napredka; postal je sestavni del tiste razvojne analize, ki je pripravljena prevzeti svoj del odgovornosti za prihodnost...«. Ker je očitno, da analiza ne more prevzeti nikakršne odgovornosti, da lahko to storijo le analitiki, v našem primeru sociologi, se po sebi zastavlja vprašanje, za kakšno odgovornost sploh gre. Nedvomno, sociolog kot raziskovalec je v celoti odgovoren, da izpelje svojo analizo »lege artis«, to je v soglasju s svojo vestjo in znanjem. Toda treba je, zlasti če teče beseda o družbenem razvoju, ki je po definiciji družbeno vprašanje, poudariti, da sociolog ni niti »socialni« niti »socialni« delavec, da torej ne more prevzeti nikakršne odgovornosti za izvajanje razvojne politike, pa čeprav lahko le-ta upošteva izsledke njegove analize. Razvojna politika je zadeva politike par excellence in ne, kot si nekateri očitno želijo, sociološke analize in sociologov. Ali drugače povedano: potrebno je potegniti ostro mejo med sociologom kot raziskovalcem ali analitikom oziroma profesionalcem in sociologom kot državljanom ali morda celo aktivistom. Prvi si ne more in ne sme prisvajati posebnih pravic politike in politikov, če si želi ohraniti status neprizetega, toda objektivnega in zato depolitiziranega profesionalca, medtem ko je drugi po svoji naravi »politična žival«. »Angažirana sociologija« je doživela svoj vzpon v šestdesetih in svoj padec v sedemdesetih letih: izvila se je zi »kritične teorije« pozne frankfurtske šole in zacvetela vzporedno z evforijo Nove levice. Kakorkoli, najbolj prepričljivo zavzemanje za »neangažirano sociologijo«, je že več kot pred pol stoletja napisal Max Weber. Zato ga najbrž ne gre, saj sodi v klasiko sociološke literature, in extenso ponoviti.

V poglavju »Kritika obstoječih vsebinskih oziroma teoretičnih opredelitev kvalitete življenja« Kolaričeva, potem ko klasificira omenjene opredelitve v dve skupini, ošiba, raziskovalce obeh skupin, češ da se poslužujejo pristopa, »... v okviru katerega sociologi opisujejo družbena dejstva kot 'nevtralni opazovalci'. Opazovanju z 'nevtralne pozicije' (pa) se človek kaže kot pasivni člen v verigi vzročnosti, kot pasivno bitje potrebn, ki je obsojeno na njihovo neprestano zadovoljevanje v odvisnosti od objektivnih pogojev na eni in lastnih subjektivnih dispozicij na drugi strani...«. Raziskovalce, ki se omejujejo na takšen pristop, v nadaljevanju opozarja, da zmorejo doumeti le najbolj vidno »plast resnice« o kvaliteti življenja, to je plast, ki jo obstoječe razmere v določeni družbi do-

voljujejo. S tem pa si tudi sami krčijo domet »... družbene funkcije koncepta kvalitete življenja...«, ki se »... nujno izčrpa v korekciji razdelilnih razmerij v neki družbi v smeri realizacije osnovnega principa tradicionalne solidarnosti, to je principa 'enakih pravic za vse'...«. Raziskovalci te baže baje po eni plati verjamejo, da so v pogojih« ... sodobnih družb človekove potrebe tiste, ki so omejene medtem ko jih sredstva, potrebna za njihovo zadovoljevanje presegajo...«, in po drugi vidijo v družboslovnem raziskovanju nasploh le sredstvo, »...s katerim je mogoče čim bolj uravnotežiti obstoječe stanje v kaki družbi...«. Vendar pa se, še nadaljuje, zadovoljstvo raziskovalcev obeh skupin razblini tisti trenutek, ko se spustijo v preverjanje svojih predpostavk v stvarnosti »sodobnih družb«. »... to preverjanje namreč hitro pokaže, da so v pogojih sodobnih družb človekove potrebe tiste, ki so neomejene, sredstva, potrebna za njihovo zadovoljevanje pa omejena...«.

O smislu sintagem »nevtralni opazovalci« in »nevtralna pozicija« nima pomena razpravljati, saj sodita v isto poglavje kot sintagma »angažirana sociologija«. Prav tako se mi zdi mnenje, da se nevtralnemu opazovalcu, v nasprotju z vnaprej opredeljenimi, človek razkriva »... kot pasivni člen v verigi vzročnosti, kot pasivno bitje potreb...«, rahlo prenapeto, če že ne izkrivljeno. Zakaj naj bi nevtralna pozicija opazovanja tako usodno deformirala našo percepcijo človekovega vedenja in ravnanja? Če jo namreč lahko kaj sfiži, jo veliko verjetneje lahko prav vnaprej opredeljena pozicija, ne glede na barvo opredeljenosti. Že od Marxa sem vemo, da ne le da človek dela svojo zgodovino, marveč da taista zgodovina ustvarja tudi njega, skratka človek kot »species sui generis« po definiciji ne more biti pasivni člen v verigi zgodovinske vzročnosti, in dalje ter podobno, človek ni le samo oz. zgolj »... pasivno bitje potreb, ki je obsojeno na njihovo neprestano zadovoljevanje...«, temveč hkrati tudi akter, ki si zna za zadovoljevanje svojih potreb vedno znova postavljati nove cilje toda — kolikor je uravnovešena osebnost — zmeraj »... v odvisnosti od objektivnih pogojev na eni in lastnih dispozicij na drugi strani...«. Druge možnosti ni, takšna je pač psihodinamika našega vedenja, če nam je to prav ali ne. Ker se bomo k vprašanju potreb še vrnili, naj zaenkrat zadostuje, če postavimo, da se je povsem neresno spraševati o (ne)pravilnosti tez, bodisi da so v pogojih »sodobnih družb« človekove potrebe omejene, medtem ko so sredstva neomejena, bodisi da so človekove potrebe neomejene, medtem ko so sredstva omejena. Interval tenzije, ki jo povzroča nezadovoljena potreba, je najbrž omejen, ravno tako, kot je ostala nespremenjena hierarhija »osnovnih potreb«, odkar je »homo sapiens sapiens« stopil na oder zgodovine našega planeta. Tisto, kar praktično nima meja, so cilji — raven aspiracij je lahko realna ali irealna — prek katerih zadovoljujemo svoje aktivirane potrebe. Sredstva pa so skoraj praviloma — z redkimi izjemami, denimo voda ali zrak, pa še to ne vedno in povsod — omejena in bodo to tudi ostala. Če bi to ne bilo res, bi bilo kakršnokoli govorjenje o »razrednih pristopih« ali »solidarnosti« prazno pleteničenje. Iz te resnice tudi izvira spoznanje ali modrost, da se ni mogoče izmakniti usodi, ki ji pravimo »the tragedy of the commoner«: brž kot so stvari dostopne vsakomur, niso več privlačne za nikogar.

Kot sociolog, ki se profesionalno ukvarja z empiričnim raziskovanjem, pa se resno sprašujem, kaj mi je početi z opozorilom, da z nevtralne pozicije — v kateri se trudim vztrajati za vsako ceno — ne bom nikoli zmgel dogledati več kot samo vidno »plast resnice« o kvaliteti življenja,

»... to je plasti, ki jo obstoječe razmere v dani družbi dovoljujejo...«. Moj bog, moja profesionalna naloga je vendarle raziskovati to, kar je, in ne tega, kar bi naj bilo. Drugo — razen raziskovanja tega, kar je, in ti-stega, kar verjetno ali zelo verjetno bo — ni dosegljivo instrumentariju empirične sociologije in je zaradi tega tudi predmet ideoloških spekulacij ali, v najboljšem primeru, socialne filozofije. Bojim se, da sodita v domeno omenjene discipline tudi hipotezi o »... družbeni dominaciji, ki se (baje) razprostira čez določena področja družbenega življenja v obliki funkcionalne integracije...« in o »... družbeni dominaciji, ki se (baje pravtako) razprostira čez ostala področja družbenega življenja v obliki odvisne participacije...«. Prvo in drugo hipotezo sem poskušal, kar se le da potrpežljivo, operacionalizirati, toda priznati moram, da mi to ni uspelo. Ne glede na izrečeno pa je treba dodati, da sta lahko obe hipotezi (tezi?), zlasti druga, tudi socialno-filozofično osmišljeni samo v referenčnem okviru industrijsko razvite civilne družbe, v kateri bi si bilo moč zamišljati — z dokajšnjimi zadržki seveda, razen morda s pomočjo »kritične sociologije« — »... ujetost družbenega akterja v zanko funkcionalne integracije in odvisne participacije, ki se ne zateguje samo okrog njegovih delovnih aktivnosti, temveč tudi okrog njegovih potreb in vrednot ter ciljev in aspiracij; zateguje se okrog njegovega celotnega življenja...«.

In zdaj se ustavimo pri Abrahamu Maslowu (1943, 1954), kliničnem psihologu in utemeljitelju sodobne in izredno privlačne teorije o psihodinamiki obnašanja in delovanja človeka kot svojskega bitja v zoosferi življenja. (Psiholoških teorij vedenja nasploh in motivacij, ki ga omišlja, posebej, je kar precej. Od njih si krepko izposoja tudi sociologija — podobno kot od antropoloških teorij — o čemer najbolje priča njen besednjak, v katerem mrgoli psihologizmov). Izbor Maslowa kajpada ni čisto poljubn. Empirična raziskava kvalitete življenja, s katero se zadnji dve leti ukvarja ISU in ki je na svoj način prav tako, se pravi implicitno, navzoča v razmišljanjih Kolaričeve, sloni namreč okvirno na konceptu hierarhije potreb, ki ga je Maslow razložil v svoji splošni teoriji. Ta teorija ponuja obenem — v tem je skrivnost njene privlačnosti — teorijo motivatorjev, s tem da so ustrezne »osnovne človeške potrebe« razporejene po preponderantnosti v hierarhično lestvico, in teorijo motivacije in sicer tako, da so te potrebe, ki jo je v omenjeni »subteoriji« obrazložil, naslednje: na dnu hierarhije so fiziološke potrebe in potrebe po varnosti, ki so v smislu preponderantnosti nedvomno na prvem mestu — gre za potrebe, kot so hrana, obleka, stanovanje in bivalno okolje ter seks — sledijo jim po vrstnem redu psihosocialne potrebe, to je potreba po pripadnosti (belonging, loving) in priznanju (esteem, self-esteem) in na samem vrhu potreba po samorealizaciji, se pravi potreba po aktualizaciji svojih potencialov. »Subteorija« motivacije se opira na dva koncepta: deprivacija in gratifikacija ali saturacija potreb; koncepta, ki se tičeta polja silnic, prek katerega se potrebe in delovanje vežejo v povezano celoto. Maslow postulira, da je motivacija težnja — to je dinamično jedro njegove teorije — doseči in obdržati cilje, prek katerih zmoremo saturirati to ali ono, s tega ali onega razloga deprivirano potrebo, kar na kratko povedano pomeni, da bo postal najbolj atraktiven cilj, ki ustreza najbolj deprivirani potrebi. V naravi cilja, ki je postal najprivlačnejši, pa je, da zmore do kraja monopolizirati našo zavest in na ta način mobilizirati tudi vse manifestne in, če je treba, tudi latentne potenciale organizma in jih usmeriti v dejavnosti, ki so za realizacijo tega cilja relevantne. Če pride npr. do akutne deprivacije »nižjih osnovnih potreb« (fiziološke, varnost), ki so v bistvu animalične, potem so vse »višje osnovne potrebe« (psihosocialne, samo-

uresničevanje), ki usodno označujejo naravo človeka, odrinjene na straniški tir ali celo pozabljene. Toda če so »nižje osnovne potrebe« ustrezno zadovoljene, potem se na površju samodejno pojavijo potrebe, ki sodijo v zgornji del hierarhije. Z njimi pa seveda postajajo privlačnejši cilji, ki so jim vsebinsko prirejeni. Vsebina, vrsta in teža ciljev so odvisne od spleta faktorjev: koordinat kulturnozgodovinskega prostora, značilnosti družbenopolitične ureditve, stopnje gospodarske razvitosti, posebnosti konkretne situacije na makro in mikro ravni, individualnih izkušenj, osebnostne strukture in še česa. Potreba, ki je aktivirana, zagospoduje zavesti, se pravi, da deluje pri izboru poti, ki vodi k zadevnemu cilju, medtem ko zadovoljena potreba zniči privlačnost cilja. Podobno velja za neaktivirano potrebo: cilji, ki bi v nasprotnem primeru bili relevantni, nimajo naboja, so skratka brez motivacijske moči. Z drugimi besedami, popolnejša ko je zasičenost določene potrebe, manjša je motivacijska vrednost cilja, ki jo zmore saturirati, če je aktivirana in nezadovoljena, in privlačnejši postaja cilj, ki je prirejen hierarhično višji potrebi. In obratno, hujša ko je deprivacija katerekoli aktivirane potrebe, bolj atraktiven postaja cilj, prek katerega jo je moč zadovoljiti. Toda Maslow ni pozabil, ko je interpretiral svojo teorijo, poudariti, da je vedenje človeka — v nasprotju z živaljo, katere motivacijski proces je izčrpan v triadi: deprivacija → dominacija → gratifikacija potrebe, multideterminirano (vrednostni sistem, situacija, izkušnje) in multimotivarano (ista potreba, različne poti, večvrstni cilji). In v isti sapi, da je v primeru »višjih osnovnih potreb« možnih več izjem; izjem, ki se ne pokoravajo dosledno poenostavljeni shemi modela: deprivacija → dominacija → gratifikacija → aktivizacija »višje« potrebe. V to poglavje sodijo poleg potrebe po samouresničevanju, ki sploh — kot je opredeljena — ne more poznati meja, tudi psihosocialne potrebe, ki so lahko, brž ko so zadovoljene »nižje osnovne potrebe«, neprestano aktivirane, ki jih je potemtakem sila težko odriniti v zmrzovalnik. Človek je pač po svoji biti socialna kreatura. Še bolj problematična je hierarhično najvišja potreba, to je samouresničevanje — termin je že pred Maslowom skoval Kurt Goldstein (1940) — ali samouresničevanje. Najprej, samouresničevanje morda sploh ne sodi v spisek »osnovnih potreb«, saj se razodeva bolj kot lastnost intelektualnega konstrukta človeka, bolj vizije 18. stoletja, kakšen naj bi človek bil, in manj kot atribut človeka, ki je dejansko vpet v svoj življenjski vsakdan. Za človeka, ki je, pa lahko postavimo, da so empirična preverjanja — ne »kritične« spekulacije — pokazala, da so z njegovim samouresničevanjem povezani samo tisti cilji in aktivnosti, ki so prirejeni njegovim dispozicijam, da gre pri samouresničevanju kratkomalo za udejanjanj prirojenih sposobnosti. Praktično povedano: človek, ki želi biti zadovoljen s sabo in svojo usodo, mora početi stvari ali se ukvarjati z dejavnostmi, za katere se počuti poklican, za kar je nadarjen in kar zna zategadelj tudi učinkovito in uspešno opravljati. To pomeni, da mora pesnik pesniti, slikar slikati, nadarjen športnik se udejevtvovati v športu in, na žalost, povprečnež ali celo podpovprečnež vegetirati. Očitno potem ko razpravljamo o aktualizaciji potencialov, res ne moremo imeti v mislih kvalitete, ki so lastne abstraktnemu Človeku, marveč lastnosti, ki so značilnosti konkretnega človeka, ki je enkratno ali neponovljiv. Če pa je v jeziku znanosti korektno govoriti o potencialih in njihovi realizaciji samo na individualni ravni — kliničnemu psihologu Maslowu je bila enota analize posameznik — je tudi na dlani, prvič, da specifika potreb in cilji motivacije varirajo z individui, ki so predmet opazovanja, in drugič ter konsekventno, da je več kot samo tvegano govoriti o samouresničevanju — prav tako ali-

enaciji ali odtujenosti — na razredni ali kar družbeni ravni, saj, če smo dosledni, sloj oziroma razred ali družba ne morejo niti misliti niti čutiti niti imeti potreb, to je privilegij posameznika, ki edini zmore zaznavati svojo odtujenost in na sebi svojiski način reagirati na anomičnost družbe, katere član je in v kateri mu je usojeno živeti.

Raziskava, ki je že bila omenjena in ki jo izvaja ISU — zaenkrat na slovenskem reprezentančnem vzorcu — sloni na treh temeljnih razsežnostih pojma »kvaliteta življenja«: »imeti«, »ljubiti« in »biti«. Že površen pogled zadostuje za ugotovitev, da imamo pred očmi pravzaprav poenostavljeno hierarhijo potreb Abrahama Maslowa in z njo podmeno o preponderantnosti potreb in ciljev. Razsežnost »imeti« pokriva materialne ali eksistenčne potrebe, se pravi vse, kar je v zvezi s fizičnim počutjem človeka (fiziološke potrebe, varnost). Razsežnost »ljubiti« zadeva psihosocialne potrebe (pripadnost, priznanje), medtem ko je »biti«, ki se tiče čistih eksistencialij, očitno ekvivalent potrebe, ki smo jo imenovali — samouresničevanje. Postaviti, da so to temeljne razsežnosti kvalitete življenja, pa še ne pomeni trditi, da jih je možno določeno medsebojno ločiti, raje nasprotno, dimenzije se med sabo prekrivajo, kar je še posebej pomembno vedeti, brž ko se lotimo empiričnega preučevanja kvalitete življenja določene družbe.

Dejstvo je, da živimo v razvitem svetu življenje ljudi — z redkimi izjemami — ki so kronično siti, da v »sodobni družbi« skoraj nihče ne zmrzuje zaradi pomanjkanja oblačil in da le izjemoma srečamo človeka, ki je prisiljen prenočevati pod mostom. Vprašanja se potemtakem pravilno glasijo; kaj jesti, kako se oblačiti in kje stanovati. Kakor hitro so vprašanja tako zastavljena, potem je tudi na dlani, da gre za prestiž in status vlog, ki jih igramo ali želimo igrati. Toda status in prestiž že spadata v področje psihosocialnih potreb in s tem tudi ciljev, s katerimi se jih da zadovoljiti. Za marsikoga pa je to že skrajni domet njegovih aspiracij in pričakovanj, skratka, že s cilji, ki so neposredno ali posredno povezani s psihosocialnimi potrebami, je možno zadovoljiti vse njegove potenciale. Beseda očitno teče o povprečnejih, da o podpovprečnejih sploh ne govorimo, saj se samouresničujejo že s samim zadovoljevanjem »nižjih osnovnih potreb«. Drugo skrajnost predstavljajo ljudje z izrazitimi ustvarjalnimi potenciali, za katere velja, da so se pripravljene podati na pot iskanja samouresničitve tudi v primeru, ko so ostale »nižje osnovne potrebe« pomanjkljivo zadovoljene ali deloma celo nezadovoljene. O tem najbolje pričajo življenjepisi številnih umetnikov in znanstvenikov. Toda tudi če vztrajamo pri povprečju, kar pomeni večino populacije, je potrebno poudariti, da so eksperimentalna preverjanja razkrila, da hierarhija potreb — in z njo motivatorjev — ni niti enodimenzionalno skalirana niti ekvidistantna, se pravi, da je povsem možno, da nastopa več potreb hkrati in da so si vse tako aktivirane potrebe v smislu preponderance enakovredne. Gledano skozi to eksperimentalno preverjeno optiko pa je seveda hudo pretirano postaviti, kot je to storila Kolaričeva, da je, dokler bodo ljudje ujeti v zanko materialnih potreb, ki jih je mogoče manipulirati, tudi zamanj pričakovati, da se bodo povzpeli na raven »višjih osnovnih potreb«, to je »ljubiti« in »biti«. Tako zastavljene analize in vbesedene prognoze kratko in malo ne presegajo veljavnosti spekulacij in si z njimi v empiriji ne moremo pomagati niti za šalo niti za res. S to izjavo pa nikakor ne menim, da je socialna filozofija brezpredmetna, in še manj, da je uspešna empirija možna brez dobre teorije. Pravim le, da je zame, kot empiričnega sociologa, teorija, ki je ne zmoremo empirično preverjati,

brez posebne vrednosti. Zlasti mislim pri tem na teorije, ki se ukvarjajo s človekom z veliko začetnico.

II.

Podobno kot termin »razvoj« se je tudi sintagma »kvaliteta življenja« tako zlahka učvrstila v zvrsti posebi umevnih izrazov, da le redkokdaj pomislimo, kaj pravzaprav označujeta, kako ju sploh produktivno misliti. O tem najbolje priča politična retorika, ki je termin in sintagmo nereflektirano povezala v skoraj asertorični diktum: z razvojem, katerega naravni korelat je napredek, gre v korak tudi boljša kvaliteta življenja. Vendar pa ne gre kriviti samo novinarskih peres, ki brez kritične distance — z redkimi izjemami — ponavljajo ideološko obarvane tirade politokratov, ampak je treba resnici na ljubo priznati, da ostajata tudi v razpravljanih družboslovnih ved tako termin kot sintagma ponavadi nedefinirana, skratka, da se ju med profesionalci ravno tako pogosto sprejema bolj ali manj prima facie.¹

III.

Na večdimenzionalnost kategorije (družbeni) razvoj je že pred časom opozoril J. Županov (1985), ko je najprej izpostavil naravo odnosa med kvantitativno in kvalitativno komponento razvoja in nato poudaril, da je treba potegniti ostro ločnico med kvantitativno in kvalitativno komponento na eni in vrednostno na drugi strani, in nazadnje implicitno postavil, da je zgrešeno govoriti o napredku kot o naravnem ali celo nujnem korelatu razvoja. Slednje pa tudi, mutatis mutandis, pomeni da ne gre kar tako enačiti razvoja s kvaliteto življenja v smislu: z višjo stopnjo razvoja gre samo po sebi razumljivo z roko v roki tudi boljša kvaliteta življenja.

Rast, s katero poimenujemo kvantitativno komponento razvoja, je mogoče meriti vzdolž časovne osi kot napredovanje iz stanja A, ki je količinsko inferiorno stanju B, v stanje B, ki je zopet količinsko superiorno stanju A. Gre kratkomalo za merjenje pojavov ali stanj, ki se jih dà enodimenzionalno skalirati. Zaradi tega je tudi relativno neproblematično primerjati pojave ali stanja, ki se medsebojno razločujejo le po količini in

¹ Progres (lat. progressus, pro-grad) ali napredek (nem. Fortschritt) je postal kmalu sinonim za razvoj nasploh. V pomenu enoznačnega, zakonitega in ireverzibilnega procesa se je razvoj kot progres uveljavil kot osrednji koncept razsvetljenstva. Glede na to, da tako mišljeni koncept progressa povezuje dve razsežnosti: razvoj človeštva nasploh in evropocentrično postulirani razcvet civilizacije (proizvodnja materialnih dobrin) posebej, je razumljivo, da je lahko ideja progressa v 18. stoletju legitimizirala tako vero v Razum kot začetek industrializacije v Evropi in kolonizacije neevropskega sveta. Vse v smislu prepričanja, da pomeni razvoj že sam po sebi pot od slabšega k boljšemu, skratka od neciviliziranega k civiliziranemu. Toda kljub temu da nam še doslej ni uspelo zgraditi koherentne teorije razvoja oziroma progressa, je vendarle mogoče izluščiti dve temeljni usmeritvi. V soglasju s prvo je progres (razvoj) odvisen od delovanja zavestnih (subjektivnih) sil, kar implicitno pomeni, da ga je mogoče pospešiti ali zavreti. Ta pogled se je po francoski revoluciji ohranil le v ideologiji t.i. socialističnih dežel. Po prepričanju druge smeri pa je progres (razvoj) razumeti kot delovanje naravnih zakonitosti, ki jih je moč raziskovati in doumeti. Slednje je prišlo še najbolj do izraza pri A. Comteu. V drugi polovici 19. stoletja se je ta smer povezala z evolucionizmom. Prepletanja obeh smeri je možno zaslediti tudi pri Marxu, in to na eni strani kot t.i. znanstveni marksizem, ki je determinističen, in na drugi kot t.i. kritični marksizem, ki je voluntarističen (Gouldner, 1980). Od M. Webra sem pa originalne teorije nimajo več posebne veljave, saj pojem razvoja ni enoznačen (Fuchs et. al., 1978).

ne po kakovosti, denimo produktivnost, narodni dohodek, gibanja prebivalstva itn. To pa seveda ne pomeni, da je kvalitativna komponenta razvoja povsem neodvisna od kvantitativne, da nima rast te ali one komponente sistema ali sistema kot celote nikakršnega vpliva na njegovo kakovost. Raje nasprotno, vendar vpliv ali odnos nista niti enopomenska niti enosmerna, skratka, ni ju moč ujeti v poenostavljeno optiko historičnega materializma.

Kvalitetno komponento razvoja tudi v vsakdanjem življenju pojmujejo kot prehajanje z nižjih ravni sistema na višje. Zategadelj se nam zdi povsem naravno, da splošna teorija sistemov, ki je veda o odprtih, to je biosocialnih in kulturnozgodovinskih formacijah, govori o razvoju kot o negentropskem procesu, se pravi kot o morfogenezi ali porajanju struktur, kot o kontinuiranem ali diskontinuiranem spreminjanju bolj enostavnih ustrojnih stanj sistema v bolj kompleksna, ki se od originalnih razlikujejo predvsem po kakovosti. Vendar — to je najbolj pomembno — kriterij kakovosti leži zunaj sistema, je lociran v njegovem relevantnem okolju: če sistem doživi neuspeh, če izgubi tekmo za preživetje (survival) v okolju, na katero je eksistenčno vezan, porazu sledi dezintegracija, skratka polom. Nič koliko kulturno zgodovinskih skupnosti je že doživelo in še doživlja takšno usodo. V tej luči pa se seveda razkrije evolucionistično-deterministični koncept razvoja, ki izhaja iz teleološkega pogleda na zgodovino, kot čista iluzija, saj se a fortiori kot enakovredna alternativna možnost uveljavlja kontingenčni finale: katastrofa z letalnim izidom. Ali drugače povedano, verjetnost hiliastične vizije ni večja od verjetnosti, ki jo ima možnost kataklizme (Županov, *ibid.*).

Pozitivno ali negativno vrednotenje faz (družbenega) razvoja — vrednotna komponenta razvoja — sodi po definiciji v specifični vrednotni kodeks, ki ga ta ali ona družbenopolitična skupnost razglašča za svojega. Od tod relativizem pojmov bodisi regres bodisi napredek, ki ga je že pred stoletji najbolj jedrnato izrazil Blaise Pascal s svojo slovito parabolo o razliki med vrednotenjem »na tej ali oni strani Pirenejev«. V tem kontekstu gre tudi iskati korenine teze, da bi lahko progres ali regres adekvatno opredelili le, če bi ju postavili na skupni imenovalec občečloveških vrednot. Napredek — in regres — je torej lahko dvojno ovrednoten: relativno, to je v dometu specifičnih ideoloških paradigem oziroma v okviru specifičnega sistema socialnih vrednot, ali/in univerzalno, to je v referenčnem okviru občečloveških vrednot, kolikor so dejansko eksistentne. O slednjem bosta seveda imeli zadnjo besedo primerjalna kulturna antropologija in sociobiologija. Toda zadnja beseda še zdaleč ni bila izrečena (Wilson, 1978).

IV.

Glede na to, da moramo imeti s sintagmo »kvaliteta življenja« pred očmi tako eksistenčne kot eksistencialne razsežnosti bivanja konkretnega človeka v danem prostoru in času — ne intelektualnega ali celo ideološkega konstrukta — se pravi njegove dejanske ali empirične ugotovitve materialne, psihosocialne in samorealizacijske potrebe, zahteve, pričakovanja in aspiracije, je skoraj odveč poudarjati, da imamo opraviti z večdimenzionalno in hkrati — s stališča preučevanja — inter oziroma transdisciplinarno kategorijo. Prvo v pomenu, da posegamo v delovanje institucij kot so šolstvo, zdravstvo, varstvo in skrbstvo itn., v področja, kot so delo, prosti čas, družina, politika itn., in drugo v smislu, da moramo k preučevanju kvalitete življenja pritegniti discipline, kot so ekonomija, psihologija, sociologija, politologija, medicina, kulturna antropologija itn..

Sintagem »življenjski slog« (style of life), »način življenja« (way of life), »življenjska raven« (level of life) in »življenjski standard« (standards of living), ki so se skoraj istočasno znašle v sociološkem besednjaku, ne gre samodejno enačiti s »kvaliteto življenja«, saj jih slednja pojmovno subsumira. Življenjski slog sta pojmovno najprej opredelili individualna psihologija in fenomenološka sociologija (Adler: Lebensplan, Schütz: Lebenswelt). Prva in druga sta imeli v mislih predvsem značilne individualne reakcije na določene kognitivne probleme (kognitiver Stil). Šele proti koncu petdesetih let se je v socialni psihologiji pojavila definicija (Kelman, 1959), ki je kmalu prešla v splošno sociološko rabo: tipični vzorci reagiranja, se pravi značilni odzivi — individualni, skupinski, družbeni — na posredne in neposredne izzive okolja (odprtost, zaprtost; defenzivnost, ofenzivnost, ksenofobija, ksenofiliija itn.). »Način življenja« govori o delovnih in prostoračasovnih dejavnostih, prek katerih posamezniki, skupine ali družbene skupnosti uresničujejo svoje potrebe in zahteve in aktualizirajo svoja psihosocialna in eksistencialna pričakovanja in aspiracije. Opozoriti pa je treba, da sta oba pojma, zlasti »življenjski slog«, v sociologiji še zmeraj relativno površino definirana.³ Podatki, s katerimi opisujemo »življenjsko raven«, pa pripoveduje o količini ter kakovosti blaga, storitev in uslug, ki so nam, to je povprečnemu pripadniku tega ali onega družbenega sloja ali grupacije, na voljo. Kot takšni predstavljajo ti podatki tudi temeljno gradivo za konstrukcijo socialnih indikatorjev. »Življenjski standard« pa se tiče norm, s katerimi ugotavljamo, kaj je v danem kulturnozgodovinskem prostoru ustrezna ali neustrezna oziroma zadovoljiva ali nezadovoljiva »življenjska raven«.

»Kvaliteta življenja«, za katero je že bilo rečeno, da pojmovno subsumira »življenjski slog«, »način življenja«, »življenjsko raven« in »življenjski standard«, in ki na ta način pokriva celotno paleto človekovih materialnih potreb in zahtev, psihosocialnih pričakovanj in eksistencialnih oziroma samouresničevalnih aspiracij, je očitno evaluativna kategorija oziroma vrednostna sodba, s katero proglasimo totaliteto bivanja tega ali onega posameznika, družbenega sloja ali družbene skupnosti za bolj ali manj kakovostno. Za izhodišče presoje uporabljamo postulirane standarde ali komparativne kriterije, pri merjenju pa se lahko odločimo bodisi za statistične »trde« pokazatelje bodisi za sociološke-psihološke »mehke« ali »subjektivne« ali »trše« oziroma »objektivne variable« bodisi za kombinacijo prvih in drugih.

Za ilustracijo merjenja »trdnih« pokazateljev in »trših« ali »objektivnih variabel« (situacijski in vedenjski podatki) in naslanjanja na postulirane standarde naj nam služi kasarna. Vojak ima klimatskim razmeram prirejeno streho nad glavo, letnim časom in naravi opravil prilagojeno obleko, kalorično zadovoljivo prehrano, sanitarno-higienične pogoje, ki ustrezajo

² V naših političnih krogih se je v zadnjem času uveljavilo zgrešeno, se pravi bolj ali manj pejorativno razumevanje termina »preživetje.« »Preživetje« (angl. survival), ta osrednji terminus technicus teorije odprtih sistemov, ne gre tolmačiti v kolokvialnem pomenu: preživetje pomeni isto kot preživotarjenje, marveč kot temeljni princip delovanja kateregakoli živega ali odprtega sistema. »Preživetje« pomeni skratka sploh vztrajati v pogojih spreminjajočega se relevantnega okolja kot sistem z določeno identiteto. Zato smemo za biosocialne in kulturno zgodovinske sisteme trditi, da so že propadli, brž ko so izgubili svojo identiteto oziroma da so v stanju preživetja vse dotlej, dokler jim uspeva ohraniti svojo identiteto, ne glede na morfološko spreminjanje njihovega ustroja.

³ V tej zvezi je zanimivo razmišljanje T. Luckmanna: Pladoyer für einen eingeschrangten Stilbegriff oder Soziologische Grenzen des Stilbegriffs (Beitrag zum Sammelband zur Tagung »Style as a Historical Category«, Dubrovnik 1985), v katerem poudarja dvoumnost pojma »stil« oziroma »slog« v sociologiji.

sodobnim predpisom, delo, ki ne presega psihofizičnih sposobnosti povprečnega rekruta, skratka, za vse je poskrbljeno. Vojaku še skrbeti ni treba, saj je natančno določeno, kdaj mora v posteljo, kdaj vstati, zajtrkovati, kositi, večerjati, kdaj in koliko časa sme počivati, kdaj, kje in za koliko časa sme pohajkovati zunaj kasarne, itn. Vendar in čeprav vojaku ničesar ne manjka — razen morda tega, da nima možnosti izbire, da je vse imperativno oziroma da je njegov interval svoboščin izredno zožen — pretežna večina ljudi nikakor ne mara vojaškega, ali bolj natančno, kasarniškega »načina življenja«. In to ne glede na postulirane standarde, za katere generali trdijo, da so zavidanja vredni. »Termitenstaat« ustreza očitno samo termitom, kot čebelnjak čebelam in kasarna poklicnim vojakom, to je ljudem, ki zmorejo tudi v takšnih pogojih saturirati svoja psihosocialna pričakovanja in eksistencialne aspiracije. Toda tudi novačenje poklicnih vojakov, teh ljudi posebnega kova, je v dobršni meri odvisno od specifičnih kulturno-zgodovinskih in zlasti od dejanskih ekonomskih razmer. Ni namreč naključje, da je poklicne vojake dandanašnji najlaže rekrutirati iz gospodarsko nerazvitih območij z bojevniško tradicijo in — ne glede na tradicijo — iz ekonomsko najšibkejših slojev. Zato nam prispodoba s kasarno ponuja v ponovni premislek že zdavnaj preverjeno svetopisemsko metaforo, da človek ne živi le od kruha in samo za kruh, oziroma implikacijo, da je v času pomanjkanja človek tudi zadovoljen, če ima samo suh kruh, in da si želi precej več, ko je kruha v izobilju. V okviru tega premisleka pa se postavljajo pod vprašaj tudi prenapete izjave nekaterih voditeljev vzhodnoevropskih držav, da je dovolj, če so njihovim podložnikom zagotovljeni delo — in to ne kot pravica, temveč kot dolžnost — zdravstvene usluge, izobraževanje itn., in da je zahtevati kaj več nezaslišano, če že ne protirežimsko, torej disidentsko.⁴ Pri tem kajpak pozabljajo, da je že produktivistično naravnani suženjski lastnik poskrbel — saj je želel iz svojih sužnjev iztisniti, glede na njihovo ceno, čim več — da so bili njegovi sužnji primerno nahranjeni, oblečeni, nastanjeni in ustrezno zdravi. Pravno svoboden delavec terja verjetno precej več. Še posebej, če zna ravnati z zahtevnejšim orodjem kot sta kramp in lopata.

V ilustracijo, da nam za referenco služijo primerjalni kriteriji, pa se pri priči znajdemo pred vprašanjem, s kom ali čim se naj primerjamo: ali navzgor — če teče beseda o Slovencih — z zahodno — ali srednjeevropskimi narodi ali navzdol, denimo, z vzhodnoevropskimi? (Več kot absurd bi bila primerjava s standardi tretjega sveta!) In potem ter v isti sapi: od kod gotovost, da bo to, kar je dobro in prav »na oni strani Pirenejev«, primerno tudi na tej? Kje in do kod je treba spoštovati kulturnozgodovinske posebnosti in upoštevati stopnjo gospodarskega razvoja? Kakorkoli, očitno so komparativni kriteriji lahko ravno tako pravični ali krivični kot postulirani standardi. Izhod iz zadrege gre tedaj iskati v »mehkih« ali »subjektivnih variablah«.

Odločimo se tedaj za »subjektivno« alternativo merjenja: poudarek prenesemo s »trših«, to je vedenjskih in situacijskih variabel, na »mehke«, to je na mnenja, stališča, vrednostne sodbe, želje in pričakovanja respondentov. Prek njihove optike želimo dognati, ali je stanje B, ki smo ga na podlagi tako ali drugače konstruiranih indeksov (»trdi« statistični podatki) bolj pozitivno ocenili kot stanje A, tudi v očeh povprečnega ocenjevalca takšno. Gre kratko in malo za soglasje v smislu zadovoljstva ali

⁴ Glej I. Illich: A Plea for Body History: 12 Years after Medical Nemesis, IFDA Dossier 1954, July/August 1986. Esenca njegova prispevka je v ugotovitvi, da je glavni patogen našega časa apoteoza zdravega telesa. Fenomen, ki ima sicer svojo zgodovino, a je šele dandanašnji hipertrofiral.

nezadovoljstva s stanjem, ki je lahko glede na postulirane standarde in primerjalne kriterije ter zanesljivo izmerjene »objektivne variable« ugodno ali neugodno ocenjeno, vendar v očeh povprečnega respondenta, ki v teh pogojih dejansko živi, prav nasprotno naši presoji. Toda ali je navsezadnje kategorija »zadovoljstvo«, če gledamo vertikalno ali zgodovinsko, sploh primerljiva? Ali moremo, npr. mirne duše postaviti, da je bil antični »civis romanus« bolj ali manj zadovoljen s svojo usodo, kot je »uomo qualunque« sodobnega Rima, ki živi, če gledamo evolucionistično, v bolj napredni družbeni ureditvi kot njegov davni prednik? Kako naj primerjamo hipotetično izraženo zadovoljstvo ali nezadovoljstvo antičnega Rimljana s sodobnim? Ali ne posegajo vprašanja, ki zadevajo kategorijo »zadovoljstvo«, že v domeno eksistencialij, ki še zdaleč niso enopomensko povezane z eksistenčnimi življenjskimi pogoji. S subjektivnimi ocenami (stališči, vrednostmi sodbami itn.) pa smo ravno tako v zadregi, če primerjamo horizontalno: različne socialne sloje v istem časovnem preseku v tej družbeni skupnosti z ekvivalentnimi socialnimi sloji v oni. V ilustracijo: poskušajmo primerjati kvaliteto življenja sovjetskega državljana, ki sodi v zgornje ešalone politične nomenklature, z eksistenčnimi razmerami, denimo, povprečnega občana Ženeve. Ju naj primerjamo z objektivnimi indeksi »imeti« ali s subjektivnimi izjavami zadovoljstva ali nezadovoljstva z življenjem, ki ga živita? Če se odločimo za prvo alternativo, bomo bržkone odkrili, da v pomenu termina »imeti« med obema ni prevelike razlike, da ima ženevski »povprečnež« skoraj toliko, če ne celo več, kot sovjetski »nadpovprečnež«. Če se ogrejemo za drugo alternativo, pa smemo s precejšnjo verjetnostjo pričakovati, da bo sovjetski »nadpovprečnež«, ki je pravi Krez v primerjavi s sovjetskim »povprečnežem«, s katerim se primerja, bolj zadovoljen s svojim slogom, načinom življenja in življenjsko ravnijo kot ženevski »povprečnež«, ki mu še zmeraj precej manjka, da bi živel na enaki nogi kot ženevski »nadpovprečnež«, in ki ima kljub vsemu znatno več kot ženevski »podpovprečnež«. In potem: prav tako smemo domnevati, da bo sovjetski »povprečnež«, ki se je že tako navadil na svojo mizerijo — če uporabljamo švicarske standarde — da se mu zdi normalna, manj nezadovoljen kot ženevski »podpovprečnež«, ki ima precej več kot sovjetski, toda še zmeraj manj kot ženevski »povprečnež«, s katerim se primerja v soglasju s teorijo ekvite (Aadams, 1963). Seveda pa bi bilo dosti teže napovedati, kaj bi odkrili, če bi se lotili njihovih eksistencialij, če bi poskušali dognati, kako jim uspeva saturirati psihosocialna pričakovanja, in še posebej, hierarhično najvišjo potrebo, to je samoaktualizacijo ali aspiracijo po realizaciji svojih potencialov, ki predstavlja srž eksistencialne dimenzije »biti«.

Kakorkoli, če gre za zadovoljstvo z »imeti« ali »biti« — slednje vključuje tudi »biti z« (Mitsein) — potem še vedno držijo besede, ki jih je položil Shakespeare v usta svojega Hamleta: »... for there is nothing good or bad, but thinking makes it so... I could be bounded in a nutshell, and count myself a king of infinite space...« Ugotovitev poeta, ki velja tako za zadostitev z »imeti« kot z »biti«, pa obenem implicira opozorilo: če merimo zadovoljstvo, ki je v bistvu stališčna variabla — intenzivnost je odvisna od naših želja in pričakovanj — moramo zelo strogo ločiti »absolutno« komponento od »relativne«. Vzemimo za primer zadovoljstvo z zaslužkom, kjer gre, in nuce, za naslednje: po eni strani nam pomeni toliko, kolikor zanj dobimo, glede na cene in naše aktivirane materialne potrebe (dimenzija »imeti«), na drugi nam pa hkrati služi kot merilo naše primerjalne vrednosti (dimenzij »ljubiti« in »biti«). Prek njega se namreč primerjamo s »significant others« ali za nas pomembnimi soljudmi v krogu naših pri-

jatelj in znanec, v okviru profesije, področja udejstvovanja, nacije, skratka z okoljem, ki je za nas s teh ali onih razlogov relevantno. Prav zaradi tega postane »relativna« komponenta, ki je lahko odraz vertikalnega ali horizontalnega primerjanja ali kombinacija obeh, večkrat bolj pomembna od »absolutne«.

V zvezi s psihodinamiko primerjanja s »pomembnim drugim« je treba opozoriti še na proces, ki je značilen prav za naše obdobje, za prehod iz poznoindustrijske v zgodnjo poindustrijsko dobo. Sodobna komunikacijska sredstva krčijo naš planet, kot je opozoril že McLuhan, na površino »svetovne vasi«. »Planetarna vas« pa z naravo vasi kot vasi omogoča, da se »vaščani«, kot je pač vaški običaj, medsebojno primerjajo, ali bolj natančno, da se njihove potrebe in zahteve ter raven pričakovanja, ne glede na objektivne možnosti realizacije, izenačijo. Posledice tega procesa, ki ga dodatno podpirajo še odprte meje, so kajpak predvidljive, saj zmore že količkaj pozoren opazovalec brez posebnih težav ugotoviti, da so izpričane nove potrebe (zahteve), brž ko presežejo eksistenčni minimum, »neavtentične«, da so skratka uvožene toda, glede skoz lečje psihodinamike, ravno tako realne ali pristne kot potrebe in zahteve, ki so vzklile v avtohtonem okolju. Samopresoja kvalitete življenja se polagoma prilagaja tem novim primerjalnim kriterijem, to je kriterijem, ki nastajajo pod vplivi »komunikacijske revolucije« in ki povzročajo, da razkorak med »Sein« in »Soll« raste. »Abnormalno« visoke ravni aspiracij, ki jim, zaradi objektivnih možnosti, za petami ne sledijo realizirana pričakovanja, pa povzročajo, pari passu, napetosti, ki se pogosto sproščajo — povodi so lahko povsem nebitveni ali celo trivialni — v socialnih nemirih, ki niso nobeni oblastni strukturi posebej pri srcu.

Dosedanje razpravljanje nas ne sme zavesti k prenašanemu sklepu, da so morebiti nematerialne razsežnosti kategorije »kvaliteta življenja« manj pomembne. Raje nasprotno, saj sta tako razsežnost »imeti« kot »biti« le dve plati istega kovanca. Razsežnost »biti« subsumira oboje: deloma »Mitsein«, to je psihosocialna pričakovanja, in predvsem »Selbstsein«, to je samouresničevanje ali najvišjo eksistencialno aspiracijo. V analizi »imeti« so apostrofirane posledice deprivacije temeljnih fizioloških potreb (needs), ki so absolutne, in legitimnih eksistenčnih zahtev (wants), ki so relativne. Analiza »biti« pa sloni na teoriji, da s saturiranjem »nižjih« ali eksistenčnih zahtev prestopimo v območje »višjih« eksistenčnih želja in pričakovanj. »Najvišje« eksistencialne želje, to je samouresničitve pa najbrž ne bomo zmogli nikoli — kot implicira Maslow v svoji motivacijski teoriji — zadovoljiti do kraja. To je pač naša usoda, naš »izvirni greh«, ki nam ga je naložila na ramena biološka evolucija in s katerim se moramo naučiti živeti. To pa še ne pomeni, da bi se ne smeli svojemu »izvirnemu grehu« zoperstaviti, saj nas paradoksalno prav ta neotenični nemir, ki izvira iz naše nemoči, da bi presegli svojo »condition humaine«, sploh izoblikuje kot species sui generis (Morris, 1969).

Če povzamemo, pričujoče razmišljanje je mogoče strniti v naslednje točke. Prvič: glede na to, da je razvoj nedopustno enačiti z napredkom, ki je le pozitivna vrednostna opredelitev določene faze v razvojnem procesu, tudi ne gre misliti »kvalitete življenja« kot nujni pozitivni korelat razvoja. Slednje bi bilo sprejemljivo le pod pogojem, da bi razvoj potekal deterministično-evolucionistično, za kar pa nimamo nikakršnih empiričnih dokazov. Drugič: ker imajo tako »objektivne variable« (statistični pokazatelji, situacijski in vedenjski podatki) kot »subjektivne variable« (mnenja, stališča, vrednostne sodbe, aspiracije, pričakovanja), prek katerih

merimo kvaliteto življenja, svoje temne in svetle plati, se je treba hkrati naslanjati tako na prve kot na druge. Tretjič: podobno velja za postulirane standarde in primerjalne kriterije. Četrtrič: strogo je treba opredeliti »cadre de référence«, v katerem je smiselna naslonitev na primerjalne kriterije. V slovenskem primeru gre nedvomno za srednjeevropski prostor, za kulturnozgodovinsko območje, v katerem smo se poldrugo tisočletje vrednostno formirali. Prav zaradi tega je vsako naslanjanje na jugoslovanska povprečja — vsaj v zvezi s kvaliteto življenja — povsem nepomembno, saj so kot standardi za Slovence docela neustrezni. Živeti nad povprečnim(i) jugoslovanskim(i) standard(i), denimo materialne plati kvalitete življenja, je za zadovoljstvo povprečnega Slovenca dosti manj pomembno kot živeti pod povprečnim(i) srednjeevropskim(i). In petič, toda nikakor nazadnje: eno je gotovo — neodvisno od pristopa preučevanja — kvaliteto življenja določajo v zadnji konsekvenci opcije ali izbor variant, ki so na voljo. Ali z drugimi besedami, konec koncev, če je enota analize posameznik, je naša povsem osebna odločitev, katero od poti, ki nam jih ponuja življenje, bomo izbrali. Kvaliteta življenja kateregakoli družbenoekonomskega ali politično-ekonomskega sistema se potemtakem odraža v globalnem diapazonu možnosti, ki jih je ta sistem de facto, ne de iure, sposoben ali pripravljen ponuditi svojim članom. V kasarni — pa naj bo še tako udobno in »pravično« urejena — tedaj zamanj iščemo življenje, ki bi zaslužilo zaščitni znak kvalitete. V tej optiki pa se do onemoglosti citirana Kardeljeva misel, da človeku ne morejo dati sreče niti država niti sistem niti Stranka, temveč si jo lahko ustvari le sam, izkaže tudi hudo problematična. Za ustvarjanje individualne sreče smemo namreč izraziti premislek, ki ga vsebuje, če parafraziramo Marxa, ugotovitev v zvezi z zgodovino: ljudje je ne delamo niti »ex nihilo« niti »in vacuo« niti »ad libitum«, kar navsezadnje pomeni, da nosijo država, sistem in Stranka — zlasti če je sama na odru političnega dogajanja — pomemben del soodgovornosti za ustvarjanje naše osebne sreče. V njihovih rokah so namreč vatel in škarje, s katerimi krojijo količino, kakovost in ceno opcij, med katerimi smemo in moremo izbirati.

V.

V svet psihosocialnih pričakovanj in samouresničitvenih želja sodi tudi Aristotelov »zoon politikon« ali »politična žival«, ki torej prav zaradi tega, zaradi svoje političnosti, izstopa iz območja živalskega. [Zanimivo je, da je starim Grkom področje akcije pomenilo predvsem politično življenje. Delo je bilo povezano z nujnostjo ali z zadovoljevanjem temeljnih eksistenčnih potreb, medtem ko je bila akcija ali praxis utemeljena v polisu (Arendt, 1958). Razumljivo torej, da kot polnopravni meščani-državljeni niso bili priznani prebivalci mesta-države, ki so si »v potu svojega obraza« služili svoj vsakdanji kruh, in še manj seveda — sužnji]. Ker je tedaj politična aktivnost ali participacija v upravljanju družbene skupnosti sestavni del eksistence človeka kot species sui generis, jo je treba tudi nujno upoštevati, kadar razpravljamo o kvaliteti njegovega življenja, da poskušamo ugotoviti, v kolikšni meri je ta potreba (pričakovanje in aspiracija) aktivirana in, če je, tudi adekvatno zadovoljena. Vprašanje, ki se zastavlja samo po sebi, se potemtakem glasi: v kakšnih okoliščinah se ta očitno intrinzična človeška potreba, to je aktivna politična participacija, ne aktivira, in če je aktivirana, kaj ji stoji na poti, da ostaja nezadovoljena? Ali drugače: kdaj in zakaj se človek, ki je po svoji naravi socialno in s tem, eo ipso, politično bitje, izmika političnemu življenju, in nato, s čim in kako nadomešča ta primanjkljaj? Izmikanje ali participacijska brezbriznost pa je zagotovo odbitna

postavka v knjigovodstvu plusov in minusov, ki se v končni bilanci razkrijejo kot takšna ali drugačna kvaliteta življenja.

Na očitek, da sodobni državljani še zdaleč ni tako politično aktiven, kot je bil njegov davni naj-bi-bil vzornik — atenski meščan-državljan, bi nemara veljalo v zagovor in premislek navesti naslednje argumente. Prvič: moderno državo ne gre kar tako primerjati z nekdanjim polisom, s starogrškim mestom-državo, ki je po površini in številu prebivalstva komaj presegal našo krajevno skupnost in je bil zategadelj socialno pregleden, kot denimo večja soseska. Meščani-državljanji so se, grosso modo, med sabo osebno poznali in problemi, s katerimi se je mesto-država na zunaj in na znotraj soočalo, so bili znani malodane slehernemu prebivalstvu. Drugič: ustroj in delovanje te antične mini države sta bila relativno enostavna, kar pomeni, da sta bila birokrat in tehokrat, v smislu meritokracije, skoraj odveč. Sleherni povprečno inteligenčen in izobražen meščan-državljan ju je lahko nadomestil brez posebnih težav. Zaradi tega je bila vertikalna rotacija — zaželeni modus operandi našega političnega sistema — vsaj teoretično možna. Tretjič: meščan-državljan, ki se po zakonu ni smel preživljati z znojem in žulji, je imel prostega časa na pretek, tako da se je lahko res ves dan potikal po agori, kar je pomenilo biti informiran, in participiral bolj ali manj učinkovito v urejanju javnih zadev pro bono publico. Četrtič: njegove eksistenčne zahteve so bile skromne v primeri z današnjimi, tako da jih je bilo sorazmerno enostavno zadovoljiti, ne glede na to, da je bila ta skrb preložena predvsem na pleča žensk in sužnjev.

Tudi zategadelj je bila nuja participacije v političnem življenju, ki je bila poleg tega družabna dejavnost par excellence (psihosocialna pričakovanja), dosti bolj ostro poudarjena kot v današnjem času, ko je na voljo množstvo zamenjav, ki so lahko dosti bolj atraktivne in često — bolj lukrativne. In petič: če je participacija v sodobnem političnem življenju že izgubila atribut družabne dejavnosti par excellence, tedaj jo gre tudi razumeti bolj kot možnost, ki jo občan more realizirati, in manj kot zahtevo, ki se ji mora obvezno podrediti, na račun katere mora zanemariti ostale interese; interese, ki se v našem času vedno bolj razhajajo ali vedno manj ujemajo z delovanjem etabliranih političnih institucij. (V tej zvezi je omembe vredna »Bürgerinitiative«, ki kaže na razkroj privlačnosti institucionaliziranih političnih strank).

Zavzemanje za politično vedenje sodobnega državljana pa seveda ne pomeni, da je v sodobnem, se pravi razvitem svetu, politična participacija drugotnega pomena ali da je za današnjega človeka apriorno nepriljubljena. Najboljši dokaz, da ni tako, so alternativna gibanja. Z zavzemanjem smo želeli samo poudariti, da so se objektivno življenjski pogoji od starih Aten sem bistveno spremenili. Razširil se je spekter možnih interesov in razmaknil se je horizont opcij, kar po sebi pomeni, da se je namnožilo število nadomestkov politične participacije. Vsekakor pa se ni spremenila človekova narava — s stališča biološke evolucije pisna zgodovina ne pomeni več kot obrobno epizodo — človek je ostal to, kar je bil: socialno bitje, skratka zanj tudi danes velja ista temeljna hierarhija potreb, pričakovanj in aspiracij (Morris, *ibid.*).

Razlog, da smo ta vidik, to je »politično žival« dimenzije »biti« (Mitsein in Selbstsein), posebej poudarili, je preprost: vrsta raziskav, ki so bile v zadnjem desetletju opravljene na Slovenskem, je nedvoumno razkrila, da je vedno večji odstotek občanov nezainteresiranih, da bi aktivno sodelovali v procesih samoupravnega odločanja, ali bolj natančno, da bi spremljali

funkcije v samoupravnih organih in/ali političnih organizacij.⁵ Kratkoma-
lo, zmeraj več je Slovencev, ki so politično apatični (Goričar, 1984). Opo-
zorila, ki jih je mogoče razbrati iz socioloških in politoloških razpravljanj v
drugih republikah in ki se jih ne da več umestiti v okvir čistih akademskih
disputov, pa nakazujejo, da politična apatija ni izrazito slovenski pojav,
da gre za politično atmosfero, ki očitno nasploh prevladuje v današnji Ju-
goslaviji (Horvat, 1981). Kaj tedaj blokira to avtentično človeško potrebo,
da se ne aktivira v naši politični stvarnosti, še huje, da se celo v primerih,
ko je že bila aktivirana, v vse širšem obsegu deaktivira? Tako zastavljeno
vprašanje, ki ni več usmerjeno k iskanju vzpodbud, temveč demotivatorjev,
bi se moralo potemtakem praviloma glasiti: kako učinkovito in uspešno
odstraniti bloke, ki ne dopuščajo razcveta avtentičnemu političnemu iz-
življanju? Na ta način vbesedeno vprašanje pa tudi samo po sebi ponuja
odgovor, kam usmeriti prve korake: identifikacija blokov in diagnoza nji-
hovitih korenin.

Oboje — identifikacija blokov in diagnoza vzrokov, skratka analiza
sindroma politične apatije — sodi med eminentna vprašanja raziskovanja
kvalitete življenja. Vendar vprašanja, na katera raziskava ne zmore od-
govoriti, če se omejuje le na »trde« statistične pokazatelje in »trše« ali
»objektivne variable«, to je situacijske in vedenjske podatke. Očitno je
treba prav tako uporabiti »mehke« ali »subjektivne variable«, ki kljub
nestabilni zanesljivosti in dvomljivi veljavnosti niso nič manj pomembne.

REFERENCE

- Adams S.: Toward an understanding of inequity, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963/67, Injustice in social exchange. V L. Berkovitz (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 2, N. Y., Academic Press, 1965.
- Arendt H.: *The Human Condition*, University of Chicago Press, 1958.
- Fuchs W. et al.: *Lexicon zur Sociologie*, Westdeutscher Verlag, 1978.
- Goldstein K.: *Human Nature*, Harvard University Press, 1940.
- Gouldner A.: *The Two Marxisms*, The Seabury Press, 1980.
- Horvat B.: Dvije masovne ideološke deviacije u suvremenom jugoslovenskom društvu, *Sociologija*, 1982-2/3.
- Kelman H.: Processes of opinion change, *Public Opinion Quarterly*, 1961/25.
- Maslov A.: *Motivation and Personality*, Harper and Row, N. Y. 1954.
- A theory of human motivation, *Psychological Review*, 1943, 50.
- Morris D.: *The Naked Ape*, McGraw-Hill, N. Y. 1969.
- Wilson E.: *On Human Nature*, Harvard University Press, 1978
- Zupanov J.: Sociološki vidici razvoja, referat na jugoslovanskem posvetovanju sociologov, Portorož 1985.

⁵ Prispevek M. Jezernik: Nekaj determinant aktivne politične participacije pri nas, ki je bil objavljen v Družboslovnih razpravah (ISU, 1/1984), je bil navezan na referat J. Goričarja: O nekaterih dezintegracijskih pojavih v naši družbi, ki je bil predstavljen na Srečanju jugoslovanskih sociologov v Portorožu, 1984. Referat in prispevek se eksplicitno ukvarjata s pojavom politične apatije pri nas.